

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 3.**

Schultheisz Emil

**Tardy Lajos (1914–1990)
orvostörténeti kutatásairól**

**A „Tardy Lajos orvostörténeti vizsgálódásai” címmel 2009-ben
a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 79. kötetében megjelent
tanulmány szövege**

BUDAPEST, 2014

„A kultúra lehetővé teszi mindenki számára, hogy valóságos emberi élethez jusson el más emberek hozzájárulásával, munkájával és felfedezéseivel, de minden egyes ember személyes erőfeszítésének és gondolkodásának vagy az isteni inspirációnak a segítségével.” Samuel Pufendorf a korai felvilágosodás tudós teoretikusa 1686-ban írta *'Specimen controversiarum'* című, akkor Európa-szerte olvasott művében ezt a mondatot, mely a kultúrát széles értelemben fogja fel, a valóságos emberi élet feltételeként. Ilyen felfogásban a tudomány és művészet mellett a medicina, annak teóriája és gyakorlata is része a kultúrának, az orvoslás – s az ezzel nem feltétlenül azonos orvostudomány – története, pedig a kultúrtörténet része. Ilyeténképpen nem meglepő, ha a kultúra történetének számos ágát művelő történész, mint Tardy Lajos, érdeklődése az orvostörténelem egyes korszakaira, szereplőire, ezek nemzetközi kapcsolataira is kiterjed.

A hagyományos értelemben vett művelődéstörténet az utóbbi fél évszázadban feltűnő átalakuláson ment át, illetve meggy keresztül. A tudományok további differenciálódásával s ugyanakkor integrálódásának folyamataival a művelődéstörténet tárgyköre kibővült. Az eddigi határterületek kiszélesedtek az élettudományok irányában is. Az orvostudomány s még inkább az orvoslás, az orvosi élet és az egészségügy kulturális aspektusa egyre inkább és egyre nagyobb mértékben lett a kutatások tárgya. Ez a tendencia folytatódik. A medicina további rohamos technicizálódása pedig egyenesen kikényszeríti a diszciplína humanista, s nemcsak humán jellegének mind teljesebb megismerését. Ebben a megismerésben, az érdeklődés kielégítésében nem csekély szerepe van a biográfikus orvostörténet-írásnak!

Az életrajz vázára felépített tudománytörténet-írás klasszikus antik alakja, a görög doxográfus, Diogenes Laertius a Kr. előtti II. század végén megírta a filozófiában kitűnt tekintélyek életrajzát, s ezekből filozófiatörténetet állított össze. Tíz kötetes életrajzi munkájának hatása még a barokk korban is érződött. A reneszánsz már rendkívül elterjedt életrajzainak mintái is az antik *'vita'-k* voltak.

A biográfia modern formája az irodalomtörténeti életrajz, mely gyakran alapja további kutatásoknak, hatástörténeti vizsgálatoknak. Ide sorolható a forrásfeldolgozáson és hatásvizsgálaton alapuló tudománytörténeti életrajz, melynek egyik műfaji változata, az orvostörténeti biográfia különösen alkalmas arra, hogy szétágazó részterületek, különböző irányzatok kiemelkedő képviselőit közelebb hozza az érdeklődő olvasóhoz, mintegy

orvostörténeti miniatura alakjában, amint Tardy Lajos ma már klasszikusnak tekinthető írásai is mutatják.

Mindmáig igaz az, amit az orvosi vitákról tudós Weszprémi István a XVIII. század európai hírű orvosa, orvostörténésze *'Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza'* című, latinul megírt négykötetes munkájában ír: „Ha a háború hírhedt vezéreit, akik az emberiség pusztítására születtek s annak vérével kielégülni nem tudnak, az utókor sohasem szűnt meg határtalan dicshimnuszokkal az istenek sorába emelni, több joggal ünnepeljük Aesculapius hű követőit, az emberek életben tartóit és védelmezőit...”. E könyvhöz írt előszavában Bél Károly András, a lipcsei egyetem tanára, Bél Mátyás fia, filozófus és történész, „az Academia decemvire és könyvtárosa” pedig úgy vélekedik, hogy „voltak Magyarországon emberek, akik a szaktudomány és bevált gyakorlat szempontjából egyaránt versenyezhettek az elsőségért a külföldiekkel minden tudományban, köztük az orvoslásban is. Ilyen kiváló emberek emlékezetének és hívének szolgálatában válogatott ki tudós Weszprémi az ő jegyzeteiből néhány centuriát.” Úgy gondolom, nem túlzok, ha azt állítom, ezeket egészítik ki és folytatják Tardy Lajos nagy eruditóval és akribiával megírt orvoséletrajzai.

A biografikus orvostörténet-írás nála sem csak zseniális gondolatok és világraszóló felfedezések története, hanem a hétköznapi orvosainak – de jeles orvosainak! – mindennapi tevékenységét, az orvoslást, vele az egészségügy és benne az orvosok helyzetét, s nem utolsósorban történeti környezetét bemutató diszciplína.

Az orvostörténészeket gyakran – és nem mindig alaptalanul – éri a vád, hogy szűk szakmatörténetet írnak. Ebben a gyűjteményben viszont az olvasó azt látja, hogy az egyes életrajzok az orvosokat szociokulturális miliőjükben ábrázolja, munkásságukat, szorosan vett orvosi működésüket, életpályájukat, művelődés- és tudománytörténeti aspektusból is megvilágítja, nem feledkezvén meg a politikai háttérrel sem. Olyan képet fest, melynek keretein belül az olvasó felismerheti a magyar medicina művelőinek az európai orvosi kultúra történetében betöltött nem csekély szerepét.

Ennek a válogatásnak a kapcsán újra felmerül a kérdés, ami a szerzőt gyakran foglalkoztatta: ki a „nagy ember”, kiről kell, kiről szabad életrajzot írni, ki a „klasszikus”? Voltaire adta meg erre a választ: „Nálam, mint tudják, a nagy emberek az elsők, a háborús hősök az utolsók. Nagynak azokat az embereket nevezem, akik *valami hasznos dologban jeleskedtek* (kiemelés tőlem: Sch. E.), vagy emelkedett alkotással tűntek ki; a többiek, akik tartományokat pusztítanak el vagy hódítanak meg, pusztán hősök”. Ez – mutatis mutandis – a tudománytörténet figuráira is vonatkoztatható. Az orvoslás és az orvostan történetét sem csak a tudomány hőszai és a járványok elleni küzdelem áldozatai alakították.

1957-ben jelent meg Tardy Lajos *'Az első magyar sub auspiciis orvosdoktor'* című tanulmánya, s ezzel megkezdődött orvostörténeti publikációinak hosszú sora. Mint jól tudjuk, történészi, írói, tudománytörténész pályája nem ennek a tudományágnak a jegyében indult s távolról sem ez volt egyedüli kutatási területe.

Jogtörténeti disszertációval doktorált, köztörténeti-művelődéstörténeti tárgyú volt a grúz tudományos akadémián megvédett akadémiai doktori értekezése. Nemzetközi visszhangot keltett orientalisztikai írásainak jó részét köztörténet, művelődéstörténet, diplomáciatörténet címszavak alatt egyaránt vizsgálhatnánk. Művelődéstörténésznek vallotta magát, ezt mondta egy vele készült interjúban is. Mégis teljes joggal tartjuk egyik legjelesebb orvostörténészünknek.

Az orvostörténet iránti érdeklődése nem merült ki az általa közvetlenül feltárt, elsősorban biografikus és kapcsolattörténeti források feldolgozásában és publikálásában. Jóllehet ez a munkássága önmagában is igen nagyértékű, hiányokat pótló. Az orvostörténelem- és határterületeinek számos más kérdésére is keres és talál választ. Erre jó példa – a Weszprémi által a magyar orvosok között számon tartott – Laskói Csókás Péterről (Petrus Monedulatus Lascovius †1587) a mirandolai Pico-kongresszuson 1964-ben elhangzott, s a kongresszusi kötetben publikált – filozófiatörténeti, egyben orvostörténeti – munkája.

Laskói Csókás Péter, ez a tudós evangélikus pap és erdélyi filozófus, noha nem volt gyakorló orvos, kiváló, az embert a capite ad calcem tárgyaló könyvet írt az *'Emberről, a természet e nagy csodájáról'* (De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus libri II. Wittenberg, 1585). Ennek elemzése kapcsán Tardy bemutatja, hogy Laskói, aki jól ismeri a reneszánsz platonizmust és a kor természetfilozófiáját, csupán Giovanni Pico della Mirandolának az ember és az emberi test méltóságára vonatkozó gondolatát veszi át.

A régi magyar filozófia történetében is járatos szerző Giovanni Pico felfogásával (De dignitate hominis) összevetve Laskói Csókás emberről szóló művét, valamint filozófiai írásait, megállapítja, milyen tisztán képviseli Csókás a humanista optimizmus és a wittenbergi irányzatú rideg protestáns skolasztikus felfogás sajátos kettősségét. Giovanni Pico della Mirandolának az ember és az emberi test természeti méltóságára vonatkozó gondolatát in toto átveszi, s – hozzá kell fűznöm – ezzel a XVI. század magyar orvosának filozófiai gondolkodását befolyásolja. (Az előadás csak olaszul jelent meg.)

Petrus Monedulatus antropológiáját elemezve annak az olasz reneszánsz filozófiai irodalmával összefüggő kérdéseire keresi a választ a Montepulcianóban 1968-ban tartott, s a

kongresszus kötetében olvasható előadásában is ('Una variante ungherese dell'idea rinascimentale della dignità umana'). Magyarul ez sem látott napvilágot.

Az európai tudomány világában a külfölddel való érintkezések a magasabb stúdiumokkal kezdődtek. Amióta Lukács, a későbbi esztergomi érsek a XII. században a híres párizsi, akkor még székesegyházi iskolában megkezdte tanulmányait, nem szakadt meg a külföldön tanuló magyarok hosszú sora. Számuk a reformációt követően ugrásszerűen növekedett. Európa minden igazán kimagasló egyetemének diákjai között voltak magyarok. A XVII. századtól, de különösen a XVIII. század második felétől viszont már nem csak az idegenben tanuló, de a külföldön tanító és működő magyar tudósok és orvosok száma sem volt jelentéktelen.

A külföldi tanulmányokat végzettek munkássága, a külföldön tanító, dolgozó tudósok, orvosok sorsa mindig is foglalkoztatta a tudomány- és művelődéstörténet kutatóit. Az utóbbi évtizedek interdiszciplináris kutatásai sok újat hoztak e téren. Manapság a kulturális kapcsolatok, a nemzetek közötti tudományközvetítés történetének, az elmúlt századok európai „tudománytranszferének” kutatása virágkorát éli. Megélénkült az érdeklődés az Oroszországgal való tudományos kontaktusok története iránt is. Utóbbinak egyik hazai úttörője, a XVIII–XIX. század magyar–oroszl orvosi kapcsolatainak legjelesebb kutatója, a korszak, s különösen a XV–XVI. és XVIII. század kulturális életének tudós kutatója, ragyogó tollú interpretátora volt Tardy Lajos.

Az orosz–magyar tudományos kapcsolatok eddig jóformán teljesen ismeretlen és így igen sok meglepetést hozó részletét tárta fel igen alapos és bámulatos sokoldalú kutatásai alapján. Kutatásainak egy részét a '*Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából*' (1960) című¹ monográfiában foglalta össze (oroszul 1976-ban jelent meg).

Tanulmányai rövid, de teljességre törekvő áttekintést adnak a XVIII. századi magyar és orosz egészségügy, orvoscépzés és orvosi gyakorlat történetéről, áttekintik az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltját, hogy azután néhány, Magyarországról Oroszországba került és ott jelentős szerephez jutott orvos életrajzán keresztül mutassa be a kapcsolatok kiemelkedő állomásait.

A tudományokban, különösen a medicinában – főleg ami gyakorlati alkalmazásukat illeti – ez az időszak, a felvilágosult abszolútizmus kora, döntő volt. Nem ez a fejlődés nagy periódusa, de a továbbfejlődés alapjait ekkor rakták le. Ez – mutatis mutandis – Európa legkeletibb államának, Oroszországnak művelődési és egészségügyi viszonyaira is igaz.

Ebben a fejlődési folyamatban, különösen a természettudományok és az orvosi

¹ Társ szerző: Schultheisz Emil.

diszciplínák alakításában, nem csekély szerep jutott több magyar orvosnak is. A XVIII. század második felében, sőt nagyjából még a XIX. század első két decenniumának Európájában is, a medicina teljesen a felvilágosodás jegyében alakult. A ráció diktálta természettudományos indíttatású, de most már jóléti problémák iránt is valamelyest érdeklődést mutató orvoslás némi fáziseltolódással Oroszországot is elérte. Az államraison egyre dominánsabb elve alapján álló „új” államnak egészségesebb, munkabíróbb emberekre volt szüksége.

A felvilágosult abszolutizmus két orosz uralkodója, I. Péter és II. Katalin sok energiát és pénzt fordított az abszolutisztikus állam expanziójának erejét adó hadsereg és tengerészet fejlesztésére, a nyugati haderők színvonalához való igazítására, „modernizálására”. A halványan, de ébredező jóléti gondolat mellett az államraison is azt diktálta, hogy ne csak a katonai, hanem a polgári egészségügy, a közegészségügy is javuljon vagy egyáltalán legyen. Mégis elsősorban a haderő reorganizációja és modernizációja befolyásolta a XVIII. században és a XIX. század elején az oroszországi egészségügy és medicina haladását. Az újjászervezéshez több jól képzett orvosra és sebészre volt szükség, s noha az uralkodók az orvosképzést is szerették volna orosz orvosok és sebészek hazai kiképzésével megoldani, ez még hosszú ideig nem volt lehetséges.

A kórházakban létrehozott orvosképző iskolák kapacitása nem tudta követni a növekvő orvosigényt, de még a sebész-szükségletet sem tudta kielégíteni. Mivel az orvosképzés egészét, azon belül a kórházi kiképzőhelyeket is újjá kellett szervezni, mind a katonai, mind a polgári egészségügyben, elérkezett az ideje egyetemi orvosi fakultás felállításának is. Ebben a szervező- és oktatómunkában fontos szerep jutott azoknak a magyar orvosoknak, akiknek életművét Tardy Lajos mutatja be az ebben a kötetben olvasható életrajzaiban.

Hősei magyarországi és oroszországi pályafutását egyaránt részletesen ismerteti, s ezzel mindkét ország kultúrtörténetének egyes mozzanatait világítja meg igen érdekes adatokkal. Az egyes orvosok tudományos munkásságának, az orvostudomány fejlődésében az orvosi közéletben és a társadalom egészében játszott szerepének bemutatásával a szorosabban vett orvostörténet terén csakúgy, mint a társadalomtörténetben is sok újat hoz. Külön érdeként könyvelhetjük el azt is, hogy a részletadatokból egységes, színesen és érdekkeltően megírt összképet tud rajzolni.

Nemcsak tudománytörténeti, hanem általában kultúrtörténeti szempontból is jelentős alkotás ez, és az orosz–magyar kapcsolatok történetének egészét is több új vonással gazdagítja, hiszen felhívja a figyelmet azokra a magyar orvosokra, akik a szegényes hazai viszonyok közt nem tudtak érvényesülni, az orosz állam viszont értékes munkásságukat

erkölcsi és anyagi téren egyaránt méltóan jutalmazta. „Bármennyire is részletkérdésnek látszik ezeknek az írásoknak a témája, eredményeit az orosz–magyar kapcsolatok történetével, sőt általában a magyar történelemmel foglalkozó szakembereknek alapos figyelemre kell méltatniok” – írja Niederhauser Emil könyvismertetésében.

A kulturális kapcsolatok, különösen a hatások és kölcsönhatások történetének tárgyalásakor két nagy hibát szoktak elkövetni a szerzők: az egyik az aránytévesztés (saját kutatásaik közvetlen hatása alatt figyelmen kívül hagyják az előzményeket), a másik az objektivitás hiánya. Életpályák és életművek bemutatásakor nem ritka, hogy a szerző túlértékeli hősei munkásságát, ténykedéseik késői hatását. Ezeket a hibákat Tardy elkerülte. Kultúrtörténeti, egyben történeti tanulmányokat írt, melyekben kiegyensúlyozottan érvényesíti az Annales-iskola ama követelményét, mely szerint a történelem nemcsak a „világrengető” események, háborúk, hősök és felfedezők története, hanem a mindennapok embereinek életviszonyait és a mindennapok eseményeit is kutató, bemutató tudomány.

A most divatos „kapcsolattörténet-írás” művelői többnyire csak két diszciplína és azon belül két tudományág egymásra hatását, ezek képviselőinek együttműködését vizsgálják. A tudománytörténetben, így az orvostörténetben is, ez a redukció félrevezető lehet. Az orvostörténet jelenségei, személyei és eseményei ezen a kereten túlnőnek. Az orosz–magyar orvosi kapcsolatok alakulását pl. csak az európai orvosi élet és művelődés egészébe ágyazva lehet megérteni. Gyöngyösi Pál élete éppúgy tanúsítja ezt, mint Reineggs munkássága és küzdelmei.

Bízunk abban, hogy Tardy Lajos újra felkutatott – és kéziratos jegyzeteivel Tardy János által kiegészített – tanulmányai kötetében jelennek majd meg kartvelológiai, s a grúz–magyar kontaktusokról és Grúzia művelődéstörténetéről szóló – szó szerint: hiánypótló – írásai. Grúziának a későközépkorban, de még a renaissance elején sem volt semmi kapcsolata Közép-Európával.

A XV. században azonban, amikor a keresztény Európa az oszmán világbirodalommal összeütközésbe került és súlyos csapásokat kellett elszenvednie, a szorongatott európai hatalmak mindenütt szövetségeseket kerestek a török ellen, így Perzsiában és Grúziában is. A rendkívül megélénkült diplomáciai élet sok szereplője orvos volt, mint arról Tardy a 'Revue de Kartvelologie' és az 'Anatolica' folyóiratok hasábjain részletesen beszámol.

Grúzia és a kaukázusi népek XVI–XVII. századi történetét kutatva számos eddig ismeretlen diplomáciai jelentést, levelezést, ill. korabeli úti beszámolót fordított, kommentált, dolgozott fel és tett közzé. Ezek a diplomáciai jelentések imponáló méretű, orientalisztikai szempontból eddig vajmi kevésbé kiaknázott forrásanyagot tartalmaznak. Jelentőségük sok,

eddig ismeretlen feljegyzéssel, új adattal, orvostörténeti szempontból sem jelentéktelen. Orvostörténeti vizsgálódásai és orientalisztikai kutatásai – különösen a magyar és grúz, kaukázusi és perzsa vonatkozásaikban – számos helyen érintkeznek.

A Párizsban megjelenő nemzetközi kartvelológiai folyóiratban, a 'Bedi Kartlisa'-ban közöltek kívül orvostörténeti adatokat olvashatunk *'A magyar–grúz kapcsolatok történetéből'* címmel 1968-ban megjelent könyvében és *'Grúzia a XV–XVI. századi története a közép-európai források tükrében, különös tekintettel a kor magyar–grúz kapcsolataira'* című munkájában (Tbiliszi, 1973), amely csak orosz és grúz nyelven jelent meg, magyar fordítása még várat magára. Szerencsére több fejezete önálló írás formájában megjelent a 'Bedi Kartlisa'-ban, így azokhoz a franciául, ill. angolul olvasók (az oroszban és a grúz nyelvben nem járatosak) is hozzáférhetnek.

A nagytudományú, ám kalandos életű Reineggs Jakab orvosdoktorról szóló, *'Jakub bej'* című (magyarul 1963, grúz nyelven 1971) történelmi regénye nem kis részben orvostörténeti kutatásain alapszik.

A magyar–olasz kapcsolatok a tizenegyedik századig nyúlnak vissza. Az olaszországi egyetemeken már a XIII. századtól találkozunk magyar diákokkal, a XIV–XV. századtól olasz orvosok látnak el fontos orvosi és diplomáciai funkciókat a magyar királyi és az erdélyi fejedelmi udvarokban. Ezekről írott közleményei magyar és olasz folyóiratokban olvashatók.

A Magyarországon működő olasz orvosok közül külön előadást és tanulmányt szentelt a humanista Giovanni Manardinak, II. Ulászló és II. Lajos udvari orvosának, a ferrarai egyetem nagyhírű professzorának, aki híres orvosi leveleit (*Epistolae Medicinales*. Basileae, 1523) még magyarországi tartózkodása idején (1513–1519) írta.

Ebbe a kötetbe korántsem fértek bele Tardy mind ama kutatásai, melyek az orvostörténelem határterületeit gazdagítják, de úgy vélem, képviselik tudományos életpályája e területén alkotott legjelentősebb és leglényegesebb munkáit. Mindezek egykori elismerése sem váratott magára.

Már ismert történészként publikálta első orvostörténeti tárgyú tanulmányait, az e vonatkozású előzmények hiánya nem befolyásolta azonnali, teljes elismerését. Az orvostörténet-írás magyar művelői, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tagjai, már első közleményeit követően ugyanúgy befogadták, mint az orientalisták, a Kőrösi Csoma Társaság tagjai, s a Pen Club és az Írószövetség sem formálisan választotta tagjai sorába.

Tanulmányai első formájukban szinte kivétel nélkül folyóiratokban jelentek meg. Amikor valamelyik gyűjteményes kötetébe egyikét-másikát felvette, szövegüket átdolgozta, további kutatásai során előkerült új anyaggal, adatokkal, ill. jegyzetekkel kiegészítette. Az

eredeti gondolatmenet azonban nem változott. Mindegyikben ott húzódik a mélyben a többivel fennálló benső kapcsolat.

Stílusának eredetiségét fogalmazásának lenyűgöző pontossága, tudományos akribiája mellett, valami meghatározhatatlan személyes hanghordozás adja. A háttérret rajzoló, a társadalmi környezetet leíró történelmi tablók és a részjelenetek megválogatásában mesteri dramaturgnak bizonyul. Stílusa valóban tükrözi lényét, lényéből fakadóan: a tudás átadásának humanista vágyát.

Azon a méltányláson túl, amit számára a Weszprémi-díj juttatott, e kötet is legyen az elismerés látható jele.

*

A fenti tanulmány első kiadásban az alábbi kötetben jelent meg: Schultheisz Emil: Tardy Lajos orvostörténeti kutatásairól. In: Tardy Lajos orvostörténeti vizsgálódásai. Kapcsolattörténeti kutatások. Összeállította: Tardy János. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Utószó: Schultheisz Emil. Az orosz szövegrészeket fordította: V. Molnár László. A bibliográfiai összeállítás Demény-Dittel Lajos és Perjámosi Sándor kutatásainak, valamint Tardy Lajos jegyzeteinek felhasználásával készült. Bp., 2009. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. pp. 215–222. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 79.)